

Розділ III

ОГЛЯДИ

ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Василь Кононенко

МУСУЛЬМАНСЬКА ЄВРОПА ОЧИМА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОДОРОЖНИКІВ

[Огляд: Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. — К.: Часопис «Критика», 2009. — 591 с.; Калашников В.М. Україна очима іноземців: англомовні мемуари, записки, щоденники XVII — першої половини XIX століття (переклад тексту з коментарем): хрестоматія. — Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. — 312 с.]

Уявлювана географія — дивна річ. Маркіз Астольф де Кюстинг у подорожному описі «Росія в 1839 році» писав, що «Сибір починається на Віслі». Ще два століття тому територія від Криму до сучасного Сибіру для західноєвропейських інтелектуалів асоціювалася з розмитою назвою «Татарія»¹. Протягом того ж XVIII ст. західноєвропейськими подорожниками було поширено назви «сармати» та «скіфи» на населення усієї Східної Європи. Географічна межа між Європою та Азією у XVIII ст. локалізувалася Доном, часом зміщуючись на Схід, на Волгу, а інколи на Урал. Для Шарля-Марі де Селябері південно-східний кордон Європи проходив через Константинополь². Така ситуація сприяла конструюванню Східної Європи як Європи і не-Європи, а сам цей регіон уявлявся як ланка між «цивілізацією» та «варварством»³.

Протягом XVIII ст. відбувалося активне формування «ядра» ранньокапіталістичної економіки, що втягнуло Східну Європу до своєї орбіти. Це стувалося Польщі, Чехії, Угорщини, але не інших країн. «Східна Європа», у тому числі і мусульманська, стала витвором свідомості⁴. Коли Люї-Філіп де Сегюр 1784 р. перетнув кордон між Пруським королівством та Річчю Посполитою, він відзначив: «Потрапивши до Польщі, переконаєшся, що Європа залишилася позаду ... навіть думку, що мандрівник повернувся на десять сторіч у минуле, опинившись в оточенні орд гунів, скитів, венеців, слов'ян і сарматів»⁵. Поляки, за спостереженнями Вільяма Кокса, схожі на азіатів, і їхніми предками були татари. Аргументом їхньої «азійськості» була зачіска: голена голова та кружок волосся на маківці — згідно зі знаннями англійського інтелектуала, так робили скіфи у V ст.⁶

Скіфів західноєвропейські інтелектуали у XVIII ст. знаходили скрізь у Східній Європі, констатували їхні варварські риси та асоціювали насамперед з

сучасними татарами. Англійський подорожник Джон Сміт відзначив, що Татарія і Скіфія — одне й те саме⁷. Згідно з Вольтером, татари були варварами, але гостинно прийняли Карла XII, оскільки перейняли від своїх предків скіфів непохитну повагу до гостей⁸. Цікаво, що у свідомості просвітників не було великої різниці між мусульманами та християнами. Для П'єра Шевальє християн-козаків можна було розглядати на одному рівні з татарами⁹. Абат Габріель Боно де Маблі у 1776 р. писав до французького історика Клода-Карломана де Рюльєра, що їхати до Польщі — це все одно що до Татарії¹⁰. Так само для Адама Сміта «татари України» перебували на крайній межі відсталості у Європі¹¹.

Готгольд Ефраїм Лесинг у 1758 р. занотував основні ідеї своєї п'єси «Гороскоп», якої, однак, так і не закінчив. Дія відбувалася у Поділлі XV ст., а головними героями були шляхтичі — поляки й ординці. Головною героїню Анну Масальську викрадають зі Львова татари, вона закохується у одного з них. Рятують Масальську батько та син Опалінські і закохуються у шляхтянку. Татарин, який втратив Анну, переодягається у «поляка» та намагається повернути кохану. З таких «простих» взаємин між поляками і татарами, за Вульфом, випливає, що європейські просвітники вигадали собі Східну Європу, склеїли різні її регіони, позначивши її уявними сарматами та скіфами¹².

Спроби Західної Європи картографічно опанувати Східну Європу, за Л. Вульфом, зустріли супротив в Османській імперії¹³. Французькі картографи зафарбовували територію Угорщини тим самим кольором, що й інші володіння Османської імперії¹⁴. У відомій «Енциклопедії» французьких просвітників топонім «Болгарія» вживався для одночасного означення двох територій: азійської провінції російської Татарії та турецької землі в Європі¹⁵.

Для західноєвропейських інтелектуалів було очевидним, що мусульманську Європу можна просвітити. Для героя Рудольфа Ериха Распе барона Мюнхгаузена (у другому томі мандрів, що вийшов 1792 р.) Туреччина — це велетенська та багатообіцяюча країна, населення якої можна було б згуртувати для спільного блага Європи¹⁶. Незважаючи на свої поради та «обізнаність» з мусульманською Європою, західноєвропейські інтелектуали одночасно визнавали, що вони не знають цей регіон. Наприклад, для Вільяма Вітона навіть на кінець XVIII ст. (1798 р.) мусульманська Європа була маловідомою¹⁷. Тому не дивно, що деякі з них пропонували вирішити «ісламське питання», вигнавши мусульман з Європи. В останньому листі Вольтера до Катерини II філософ назвав кодекс царських реформ «євангелією всесвіту» і сподівався, що вона знає, як Європі позбутися турецької загрози¹⁸.

Отже, мусульманська Східна Європа для західноєвропейських просвітників була зрозумілою в якості уявної і становила *terra incognita*, коли європейці реально зустрічалися з її мешканцями.

¹ *Вулф Л.* Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. — К., 2009. — С. 76.

² Там само. — С. 87.

³ Там само. — С. 31, 39.

⁴ Там само. — С. 33–34.

⁵ Louise-Philippe, comte de Segur. Memoires, souvenirs, et anecdotes, par le comte de Segur. Vol. 1 // Bibliotheque des memoires: relative a l'histoire de France: pendant le 18e siècle, vol. XIX / Ed. M. Fs. Barriere. — Paris, 1859. — P. 300. Цит. за: *Вулф Л.* Назв. праця. — С. 49–50.

⁶ *Вулф Л.* Назв. праця. — С. 63.

⁷ *Калашиников В.М.* Україна очима іноземців: англомовні мемуари, записки, щоденники XVII — першої половини XIX століття (переклад тексту з коментарем): хрестоматія. — Дніпропетровськ, 2008. — С. 17.

⁸ *Вулф Л.* Назв. праця. — С. 148.

⁹ *Калашиников В.М.* Назв. праця. — С. 34.

¹⁰ *Вулф Л.* Назв. праця. — С. 389.

¹¹ Там само. — С. 385.

¹² Там само. — С. 150–152.

¹³ Там само. — С. 222.

¹⁴ Там само. — С. 224–225.

¹⁵ Там само. — С. 268.

¹⁶ Там само. — С. 166.

¹⁷ *Калашиников В.М.* Назв. праця. — С. 173.

¹⁸ *Вулф Л.* Назв. праця. — С. 334.